

Поліщук В. (2014). Соціальна робота: проблеми становлення в умовах сьогодення. *Social Work and Education*, № 1, С. 107-114.

Віра Поліщук,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
доктор пед. наук, професор-
завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Розкрито різні підходи наукових шкіл щодо трактування суті соціальної роботи, Обґрунтовано мету, завдання, сфери професійної діяльності та функції соціальної роботи. Обґрунтовано, що розробка теоретичних засад соціальної роботи сприяє удосконаленню соціальної політики в країні, підвищенню ефективності практичної діяльності, удосконаленню професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний працівник, соціальна політика.

Abstract. Revealed different approaches regarding the interpretation of scientific schools essence of social work, a legitimate purpose, objectives, scope of professional activities and functions of social work. Proved that the development of the theoretical foundations of social work contributes to the improvement of social policy in the country, more effective practice, improving the professional training of social workers.

Keywords: social work, social worker, social policy.

Вступ. Процес оформлення соціальної педагогіки в самостійну сферу наукового знання розпочався в Україні практично одночасно із його становленням у Західній Європі – на початку ХХ століття. В силу об'єктивних чинників цей процес був надовго призупинений, хоча соціальна педагогіка як сфера практичної соціальної і соціально-педагогічної діяльності існувала. Нове народження соціальної роботи і соціальної педагогіки відбулося в Україні лише у 1990 році після офіційного упровадження інституту соціальної педагогіки і соціальної роботи, що було зумовлене логікою суспільно-історичного прогресу, проявом і усвідомленням суспільно-значущих потреб розвитку відповідних сфер наукового пізнання і практики діяльності.

Незважаючи на різнотлумачення, переважна більшість дослідників (О. Безпалько, І. Зверєва, Г. Лактіонова, Л. Міщик, А. Капська, І. Козубовська та ін.) сходяться на тому, що сутність цих видів діяльності полягає в гуманізації соціального середовища, оптимізації взаємин особистості і соціуму, в підтримці, розвитку і реабілітації індивідуальної і соціальної суб'єктності, яка в єдності характеризує життєві сили людини.

Ми поділяємо точку зору дослідників, які вважають, що об'єктом соціальної і соціально-педагогічної діяльності можуть і мають бути не окремі категорії, а всі громадяни країни, оскільки власне такий підхід відповідає суті й основному їх призначенню – пошуку механізмів створення оптимальних умов для розвитку і реалізації життєвих сил соціальної суб'єктності кожної конкретної людини.

Згідно твердження О. Безпалько і А. Капської у найбільш загальному трактуванні мета цих видів діяльності полягає в налагодження балансу між відповідальністю суспільства перед

особистістю і особистості перед суспільством, у створенні оптимальних умов соціалізації особистості. Основними засобами досягнення цієї мети є вивільнення і розвиток ресурсів людини і суспільства.

Зміст соціально-педагогічної діяльності розкривається у процесі соціальної адаптації, профілактики, реабілітації, ресоціалізації та соціально-культурної анімації певних вікових та соціальних груп (О. Безпалько) [7, с. 40].

Метою статті є аналіз мети, завдання, сфер професійної діяльності та функції соціальної роботи в умовах сьогодення..

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах в нашій країні актуальними є питання розвитку соціальної роботи і соціальної педагогіки як сфер наукового пізнання, що покликані сприяти вирішенню низки соціальних і соціально-педагогічних проблем в нашій країні, слугувати науковою основою соціальної політики, бути теоретичним фундаментом створення ефективної системи життєзабезпечення громадян, а також здійснення власне соціально-педагогічної діяльності.

В умовах, коли існують різні позиції і судження стосовно суті і змісту цих видів діяльності, дискусійними є питання її понятійно-термінологічної системи, критеріїв істинності наукового знання, генези і методологічної бази, тобто їх гносеологічні аспекти, аналіз яких сприятиме ідентифікації соціальної роботи і соціальної педагогіки в самостійну галузь наукового знання.

У гносеології виокремлюють такі основні закономірності розвитку науки: – зумовленість її розвитку потребами суспільно-історичної практики; – відносна самостійність розвитку; – наступність в розвитку наукових теорій, ідей і понять, методів і засобів наукового пізнання; – чергування в її розвитку еволюційного і революційного періодів; – взаємодія і взаємозв'язок всіх галузей науки; – дискусійний характер обговорення основних питань [8].

У зв'язку з тим, що соціальна робота і соціальна педагогіка в нашій країні є відносно новими галузями наукового знання, процес становлення їх методологічних засад має дискусійний характер. Предметом активного обговорення, зокрема, є питання статусу соціальної роботи і соціальної педагогіки як галузей наукового пізнання, видів професійної діяльності і навчальних дисциплін. Закономірно, що місце соціальної роботи і соціальної педагогіки в системі наук, як і будь-якої іншої галузі наукового пізнання, визначається характеристикою предмету дослідження, її зв'язками з іншими науками, а також особливими методами наукового аналізу і зміни практики діяльності. Тому не дивно, що протягом останнього десятиріччя в Україні з'являються численні обґрунтування самостійності соціальної педагогіки, визначення її об'єктно-предметної сфери. Зокрема, в науковій літературі зустрічаємо тлумачення соціальної педагогіки як інтегративної науки (Е. Демиденко, Н. Лавриненко та ін.); як теоретико-методологічної основи соціальної роботи, що озброює останню науково обґрунтованою теорією соціально педагогічної діяльності та технологічним інструментарієм практичної роботи (А. Арнольдов, М. Бабкін, М. Гур'янова, І. Зимняя, С. Тетерський, М. Фірсов та ін.); як самостійної галузі педагогічного знання (Н. Бура, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, Л. Міщик та ін.) і як складової частини загальної педагогіки (В. Бочарова, Б. Вульфів та ін.).

Здійснений нами аналіз теоретичний досліджень дозволив виокремити основні трактування соціальної педагогіки як науки, що вивчає:

- взаємодію особистості і соціального середовища (О. Безпалько, Р. Вайнола, Г. Лактіонова, А. Мудрик, Г. Філонов та ін.);
- особливості організації соціального виховання, вплив на розвиток особистості різних факторів соціального середовища (О. Безпалько, І. Зверева, Л. Коваль, Л. Міщик, С. Савченко, С. Харченко та ін.);

– соціальне виховання в контексті соціалізації, тобто виховання всіх вікових груп і соціальних категорій людей, яке здійснюється як в організаціях спеціально для цього створених, так і в організаціях, для яких виховання не є основною функцією (Г.Лактіонова, Л.Міщик, Л.Штефан, Ю. Полішук та ін.);

– систему цілеспрямованої, педагогічно організованої підтримки життєвих сил людини, розумної побудови її відносин з оточуючим світом і людьми, самим собою на основі творчої активності і моральної самоорганізації життя в конкретному соціумі (В. Бочарова, І. Козубовська, Ж. Петрович та ін.);

– процес духовного самопізнання і самовдосконалення людини і суспільства, а також механізми їх гармонійного розвитку (В. Бочарова, Г. Філонов та ін.).

Ми погоджуємося з дослідниками (О. Безпалько, Р. Вайнола; А. Капська, І. Козубовська, Г.Лактіонова, Л.Міщик, Л.Штефан та ін.), що у найбільш загальному трактуванні соціальна педагогіка – це наука про соціальне виховання, яке спрямоване на соціалізацію особистості.

Вважаємо за доцільне виокремити думку російських дослідників Б. Вульфов та В. Бочарової, які відстоюють думку, що соціальна педагогіка є складовою частиною загальної педагогіки. Підтвердженням цьому, на їх думку, є такі факти: соціальна педагогіка виникла на основі теорії і практики педагогіки; загальна і соціальна педагогіка інтегруються навколо спільного предмету – взаємодії людини і середовища; соціальна педагогіка, як складова частина загальної педагогіки, „розкриває значення і вплив на педагогічний процес конкретних соціально-культурних умов середовища (макро-, мезо-, мікро-) і виконує роль посередника між соціальним середовищем і окремими галузями педагогічної науки [3,с.36].

Запропоновані підходи до визначення соціальної педагогіки як галузі знання зумовлені тим, що у минулому столітті педагогіка об'єктивно сформувалася у галузь інтегрованого знання. Методологічними основами соціальної педагогіки є філософія виховання, філософська антропологія і сучасні дані людинознавства. Теоретичними основами – цивілізований і культурологічний підходи до соціально-педагогічних феноменів, коли конкретний соціум трактується як частковий випадок історії.

Не викликає жодних заперечень той факт, що в процесі історичного розвитку на переломних етапах розвитку суспільства загальна педагогіка, зазвичай, брала на себе функції соціальної педагогіки. Таке твердження слугує підставою для висновку, що теорія і практика розвитку соціальної педагогіки має багато спільних позицій із загальною педагогікою, але аж ніяк не про їх тотожність.

Вважаємо за доцільне звернути увагу читачів на той факт, що в окремих роботах В. Бочарової, М. Гурьянкової, В. Краєвського, С. Тетерського та інших можна зустріти трактування соціальної педагогіки як теоретико-методологічної основи соціальної роботи, яка озброює останню науково обґрунтованою теорією соціально педагогічної діяльності та технологічним інструментарієм практичної роботи, дозволяє своєчасно діагностувати, виявляти і педагогічно доцільно впливати на взаємовідносини в соціумі.

Визначення предмету соціальної педагогіки є ключовим, оскільки статус соціальної педагогіки як самостійної науки буде вважатися визнаним за умови чіткого означення сфера явищ, що вивчаються соціальною педагогікою і обґрунтування, що ця сфера жодними іншими науками не вивчається. На сьогоднішній день загальноприйнятим є розуміння предмету будь-якої науки як результату вибору об'єктивно існуючого процесу (явища) з метою вивчення його під певним кутом зору (Л. Гусякова, Є. Холостова та ін.). Об'єктом соціальної педагогіки на думку українських дослідників особистість в її становленні та розвитку (І. Зверева, А. Капська, С. Харченко та ін.).

Ми поділяємо висновки дослідників про те, що предметом соціальної педагогіки є процес педагогічного впливу на соціальну взаємодію людини на протязі всіх вікових періодів життя і в різноманітних сферах її мікро середовища [5,с.6].

Трактуючи об'єкт соціальної педагогіки як цілісну систему соціальних взаємодій людини у сфері її найближчого оточення, основним призначенням соціальної педагогіки як галузі науково пізнання є вирішення таких ключових завдань:

- формувати основи педагогічного мислення в соціумі, актуалізувати значущість використання і розвитку в сучасних умовах людських ресурсів як головного надбання країни;
- формувати здатності і вміння приймати в соціальній практиці (в усіх сферах соціальної політики) ефективні (з точки зору педагогічної доцільності) рішення, адекватні конкретним особистісно-середовищним ситуаціям [5,с.5-6];
- вивчення особливостей таких соціально-педагогічних процесів: соціалізація, адаптація, реабілітація, профілактика, корекція, перевиховання;
- виявлення та педагогічно доцільне використання можливостей соціальних факторів, які впливають на людину на різних вікових етапах її розвитку;
- вивчення виховних можливостей різних соціальних інститутів;
- створення педагогічних технологій попередження впливу негативних факторів соціального середовища на становлення особистості [1,с.5-6; 2,с.8].

Виходячи з положення, що соціальна педагогіка спрямована на перетворення соціального середовища, оптимізацію стосунків особистості і соціуму, ми поділяємо думку дослідників, які вважають, що завдання соціальної педагогіки, як науки, полягає в тому, щоб узагальнювати результати, що стосуються закономірних відносин, логіки взаємозв'язків, структурно-функціональних взаємодій всіх складових, які утворюють зміст процесу соціалізації, здійснювати пошуки методів і засобів попередження проблем, виявляти і обґрунтовувати шляхи усунення причин, які породжують ці проблеми, розробляти умови і забезпечувати превентивну профілактику різних негативних явищ, відхилень у поведінці людей і, таким чином, сприяти оздоровленню соціального мікросередовища [7,с.22-25]. Проте, вважаємо за можливе і доцільне висловити думку, що в умовах непростого сьогодення завдання і функції соціальної педагогіки мають бути значно розширені в контексті обґрунтування і реалізації оптимальних умов для саморозвитку, самореалізації і педагогічно доцільної самоорганізації життєдіяльності кожного громадянина країни і кожної конкретної сім'ї.

Узагальнений аналіз наукової літератури свідчить про виокремлення дослідниками таких основних функцій соціальної педагогіки: теоретико-пізнавальної, прикладної і гуманістичної [2,с.9]. Теоретико-пізнавальна функція проявляється в тому, що соціальна педагогіка нагромаджує знання, синтезує їх, прагне відтворити найбільш повну картину процесів і явищ, які вона вивчає у сучасному суспільстві, описує і пояснює їх, виявляє їх глибинні основи. Прикладна функція пов'язана з пошуком шляхів і способів, виявленням умов ефективного здійснення соціально-педагогічного впливу. І, нарешті, гуманістична функція проявляється у розробці цілей вдосконалення соціально-педагогічних процесів, які створюють сприятливі умови для розвитку особистості та її самореалізації.

Тенденції розвитку соціальної педагогіки, як науки, доцільно розглядати в двох аспектах – змістовому й організаційному. У соціальній педагогіці формуються ідеї, теорії, концепції, парадигми, методики, технології і т.п. – це науково-змістовий і науково-методичний рівень наукового пізнання. Організаційний аспект реалізується у контексті управління розвитком науки, що здійснюється в рамках державного і суспільного регулювання через соціальні замовлення в системі як академічної науки, так і наукових пошуків, що здійснюються у системі вищих

навчальних закладів. Окрім того, як і в кожній науці, за межами науково-організаційного планування помітні зусилля окремих учених, які вносять вагомий вклад в розвиток соціальної педагогіки. В Україні у галузі соціальної педагогіки сформувалися наукові колективи, очолювані науковими лідерами: у Києві – О. Безпалько, І. Бех, Р. Вайнола, І. Зверева, Г. Лактіонова, А. Капська, О. Карпенко, І. Ковчина, Ж. Петрович та ін.; в Ужгороді – І. Мигович, І. Козубовська; в Луганську – С. Савченко, С. Харченко; у Харкові – І. Прокопенко, А. Рижанова, Л. Штефан; у Тернополі – Н. Олексюк, Ю. Поліщук та інші. Цілком очевидно, що подана інформація свідчить про екстенсивний розвиток соціальної педагогіки як галузі наукового знання; про інтенсивність розвитку може йти мова лише стосовно кожної наукової групи.

Процес розвитку соціальної роботи і соціальної педагогіки характеризується певними ознаками, які в сукупності свідчать про її самостійність і відображають тенденцію до розмежування з практикою і суміжними науковими сферами:

- тривале в часі уточнення об'єму, структури, рівнів об'єктно-предметної сфери по мірі нагромадження фактів і явищ, які містять в собі соціальний і соціально-педагогічний зміст та оформлення їх сукупності в емпіричну базу науки;
- формування і розробка понятійно-термінологічного апарату;
- виявлення закономірностей, які відображають специфічні взаємовідносини і взаємодії в соціально-педагогічному просторі дійсності;
- поява сукупності науково обґрунтованих теорій, гіпотез, концепцій;
- ускладнення структурно-змістової компоненти, виокремлення розділів, напрямів та інші [4,с.12].

У сучасних умовах в українському суспільстві спостерігається тенденція зростання ролі соціальної роботи і соціальної педагогіки у сфері практичної діяльності. Соціальна робота і соціальна педагогіка як наукове гуманітарні знання і соціальні практики лужає індикатором соціального благополуччя, у певній мірі є соціально-політичним фактором і громадсько-державним інструментом гармонізації суспільних відносин.

Соціальна педагогіка за своєю природою – міждисциплінарна наука, тому що вона об'єднує знання про процес соціального виховання людини в контексті її соціалізації, про переборення нею особистісних і соціальних проблем самостійно чи за допомогою іншої людини – соціального педагога. У структурі соціальної педагогіки як нової науки, що знаходиться у стадії становлення, проходять складні процеси інтеграції, де домінуючим фактором є не лідерство однієї з наук, а спільність їх об'єкту: взаємодія людини як самої з собою, так і з іншими людьми, з соціумом [9,с.94-95].

В умовах становлення професійної соціально-педагогічної діяльності в Україні соціальна педагогіка формується і як спеціальність напряму професійної підготовки у системі вищої освіти і як навчальна дисципліна у системі професійної підготовки фахівців.

Вважаємо за доцільне зауважити, що у світовій практиці в змісті соціальної освіти, а точніше – у процесі навчання соціальній чи соціально-педагогічній роботі – у циклі фундаментальних дисциплін гуманітарної освіти базовим є курс, мета якого полягає в тому, щоб навчити майбутніх фахівців розкривати можливості розвитку людських ресурсів; розуміти суть взаємодії людини і суспільства; бачити „людину в соціумі” як відкрити соціально-педагогічну систему; грамотно застосовувати технології соціально-педагогічної роботи однаково грамотно в різних сферах і з різними клієнтами. В одних країнах цей курс так і називається „Соціальна педагогіка” (Росія, Данія, ФРН, Польща та ін.); в інших – „Поведінка людини в соціальному оточенні” (США, Велика Британія, Італія, Португалія, Ірландія та ін.). Ці навчальні дисципліни не тільки є схожими за змістом, але на їх вивчення в різних країнах відводиться приблизно однакова кількість годин (на освітньо-кваліфікаційному рівні бакалавріату в середньому від 80 до 120 годин) [6,с.76].

Підвищення ролі соціальної педагогіки у системі наук, які складають основу професійної компетентності соціального педагога і соціального працівника будь-якого профілю спеціалізації, зумовлене тим, що вона складає основу етичної, моральної, психолого-педагогічної, культурологічної підготовки.

Соціальна педагогіка в сучасних умовах є науковою базою соціальної політики у різноманітних сферах її прояву: світи, охорони здоров'я, зайнятості і працевлаштування, в соціальній роботі з сім'єю, дітьми і молоддю, особами похилого віку, в соціальному захисті як категорій клієнтів, які мають особливі потреби, чи опинилися в особливій ситуації, так і всіх громадян з метою створення оптимальних умов для їх розвитку, самовдосконалення і реалізації життєвих сил і потреб.

Висновок. Аналіз численних робіт з соціальної педагогіки дозволяє дійти таких **висновки:**

- в Україні протягом трьох останніх десятиріч спостерігається інтенсивний розвиток соціальної педагогіки як науки і навчальної дисципліни у системі вищої освіти;
- в численних публікаціях спостерігається різні підходи щодо трактування суті соціальної педагогіки, її об'єкту, предмету; така ситуація є свідченням того, що соціальна педагогіка як галузь наукового знання знаходиться на стадії розвитку;
- соціальній педагогіці притаманний прикладний рівень наукового пізнання, який реалізується шляхом використання розроблених технологій і методик здійснення соціально-педагогічної діяльності;
- розробка теоретичних засад соціальної педагогіки сприяє розвитку і підвищенню ефективності соціально-педагогічної діяльності, перетворенню її у висококваліфіковану діяльність, здатну здійснювати суттєвий вплив на процес створення оптимальних умов для життєзабезпечення кожної конкретної людини і суспільства в цілому;
- соціальна педагогіка як галузь наукового знання є теоретичною основою професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Список використаної літератури:

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) /А.Й. Капська, О.В.Безпалько та Р.Х.Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської. –К., 2002. – 164 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Логос, 2003. – 134 с.
- 3.Бочарова В.Г. О некоторых методологических подходах к пониманию целостного процесса социализации, воспитания и развития личности./ Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – Москва – Тула, 1993. – С.36-42.
- 4.Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Ученое пособие для вузов. – М.: Академический Проект, 2003. – 272 с.
- 5.Обучение социальной работе в России. Программы и технологии. Ч.2: Педагогика социальной работы. –М.: Ассоциация соиальных педагогов и социальных работников РФ,1997. – 263 с.
- 6.Рамон Ш., Шанин Т. Милосердие и умение: социальный работник как профессия // Вестник высшей школы. 1991. №11. – С. 76-82.
- 7.Соціальна педагогіка: Підручник // За ред. проф. А.Й.Капської. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
- 8.Философская энциклопедия. В 5 т. – М.: Сов. энциклопедия, 1985 -1968.

9.Шапиро Б.Ю. Предметно-профессиональная подготовка социальных работников: Задачи, содержание, организация // Социальная работа. Вып. 5. – С. 94-95.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2014

Стаття прийнята до друку 18.04.2014